

Roma Hukukunda Çiftçi Yasaları Üzerine Bir Değerlendirme

Talat KOÇAK*

Özet

İnsanlığın tarım toplumuna geçişi İÖ 10.000-6.000 yıllar arasında Neolitik Çağ'da olmuştur. Bu dönemde tarıma geçilmesinin bir sonucu olarak suya yakın, tarıma elverişli yerlerde sabit köy yerleşmeleri görülmeye başlanmıştır. İnsanların göçebe yaşam tarzından yeni bir düzene geçmesinden dolayı bazı araştırmacılar bu olayı "Neolitik Devrim" olarak adlandırmışlardır. Tarımdaki bu ilerlemenin bir sonucu olarak devam eden süreçte hukuk alanında da çiftçilikle ilgili kanunlar meydana getirilmiştir. Çiftçilikle ilgili ilk yasa örneklerini Mezopotamya ve Anadolu Kanunlarında görmekteyiz.

Roma başlangıçta bir tarım toplumdur. Dünya hukuk tarihine önemli katkılar sunan bu medeniyette çiftçilerle ilgili kanun maddeleri bir hayli yer tutar. Bu yasalar Theodosianus ve Iustinianus hukuk külliyatında toplanarak, geç imparatorluk dönemi uygulamaları kayıt altına alınmıştır. Her ne kadar Digesta 6. yüzyılda oluşturulmuşsa da bu yüzyıla ait kanunların sayısı oldukça azdır. Kanunların geneli 2. ve 5. yüzyıllardaki hukukçuların çalışmalarını içermektedir. Çiftçi Yasaları Geç Antik Çağ'ın son hukuksal metni olan ve Ecloga adı verilen kanunların, ekler kısmında da kendine yer bulacaktır. Yasalar çiftçilerin sadece tarla, hasat ve sınır problemleriyle ilgili değildir. Vergi, büyük ve küçükbaş hayvanlar, kümes hayvanları, üzüm yetiştiriciliği, değirmenler ve tarım aletleri ile ilgili çiftçiler arasında yaşanan sorunlara çözümler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çiftçi Yasaları, Roma, Hukuk, Ecloga, Digesta

An Evaluation on the Farmer's Law in Rome

Abstract

The transition of humanity to the agricultural society was in the Neolithic Age between the years 10.000-6.000 BC. In this period, as a result of incrementation of agriculture, the fixed village settlements were started to have seen in places convenient to agriculture. Some researchers have named this event as "Neolithic Revolution" because people have left the nomadic lifestyle and past a new layout of life. As a result of this progress in agriculture, laws were formed in the field of farming. We see the examples of first laws on farming in Mesopotamian and Anatolian laws.

* Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanı, talatkocak@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4030-7966

Rome is initially an agricultural community. This civilization offers significant contributions to the history of World Law. That is why you can see many law items about farmers in this civilization. These laws are collected in Theodosianus and Iustinianus Law Corpus; the late Imperial Period practices are recorded. Although the Digesta was created in the 6th century, the number of laws belonging to this century is very few. The laws in general include the work of jurists of the 2nd and 5th centuries. Farmer's Laws will also find its place in the appendices of the laws called Ecloga, which is the last legal text of Late Antiquity. Laws are not just about farmers' field, harvest and border problems. They offer solutions to the problems experienced among farmers regarding tax, cattle, poultry, grape growing, mills and agricultural implements.

Keywords: *Farmer's Laws, Rome, Law, Ecloga, Digesta*

Giriş

İnsanın toprağa galip gelmesi İÖ 10.000-6.000 yıllar arasında Neolitik Çağ'da olmuştur. Neolitik Çağ insanları avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam tarzını büyük ölçüde terk etmiş ve "Bereketli Hilal"¹ diye tanımlanan bölgede arpa, buğday, bezelye, mercimek, keten, acı burçak, nohut gibi bitki türlerinin üretimini gerçekleştirmiştir (Kaya 2017: 44). Bu dönem çiftçileri tarım ve hayvancılıkta yeni tekniklerle üretim araçlarını kendi lehine geliştirmiştir. Neolitik Çağ'da tarım aracılığıyla başlayan bu gelişmelere bazı araştırmacılar Neolitik Devrim adını vermiştir (Childe 1944: 8; Berk, 2018: 78). Neolitik Dönemde bilinen önemli merkezlerinde başta Çatal Höyük (Konya), Hacılar (Burdur), Çayönü (Diyarbakır), Can Hasan (Karaman) gibi yerlerde yapılan kazılarda Anadolu'da günümüzde 7-8.000 yıl önce tarım yapıldığı tespit edilmiştir (Kiriş 2020: 2).

Tarımdaki bu gelişmenin neticesi olarak ilerleyen dönemlerde hukuk alanında da tarım yasaları ile ilgili kurallar meydana getirilmiştir. Çiftçilikle ilgili ilk yasa örneklerini Mezopotamya ve Anadolu Kanunlarında görmekteyiz.²

Roma toplumu başlangıçta tarımsal ev halklarından oluşmuş bir tarım toplumu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bailey 2019: 50). Zaman içerisinde bu yapı siyasi bir organizmaya evrilecek ve çiftçi kanunları Roma Hukukunda görülmeye başlanacaktır.

Geç İmparatorluk Döneminde Çiftçi Kanunları

Roma hukuk külliyyatında tarım ve tarımsal meselelerle ilgili çok sayıda kanun maddesi vardır. Bu yasalar Theodosianus ve Iustinianus kanunlarında, geç imparatorluk döneminde uygulanmış ve devam eden süreçte Geç Antik Çağ'da da uygulamaya değer görülmüştür. Bilindiği gibi Digesta (=D), ekseriyetle 2. ve 3. yüzyıllardaki hukukçuların çalışmalarını içermektedir. Bununla birlikte 4. ve 5. yüzyıllarda yayınlanan fermanları da

- 1 Bu bereketli hilal, Akdeniz'in güney doğu köşesinden başlar. Merkezi Arabistan'ın kuzeyinde ve doğu ucu Basra Körfezi'nin kuzey ucunda bulunan yaklaşık yarım daire şeklindedir (Breasted 1916:101).
- 2 Bu yasalar için bkz. Aydın, 2017; Johns, 2018; Galanti, 1931; Karauğuz, 2018; İmparati, 1992. İlgili yasaların Roma Hukuku ile mukayeseli çalışmaları Eski Doğu ve Eski Batı Tarihi etkileşiminin ortaya çıkartılması bakımından önemlidir. Kılıç 2014: 17.

ihtiva eder. Kanunların pek azı 6. asra aittir (Buck 1982: 244). Yani çiftçi kanunları Geç Roma İmparatorluğu devri ürünüdür. Devam eden süreçte Ecloga adı verilen kanunların, ekler kısmında da kendine yer bulacaktır (Humphreys 2017: 129-139).

Çiftçi yasaları ile ilgili Codex Theodosianus'ta (=CTh) yerel olarak uygulanan kanunlar³ olmasına rağmen, Corpus Iuris Civilis'te yasalar imparatorluğun her yerinde uygulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bir istisna olarak sonraki kanunnamelerde Güney İtalya'nın Roma kentinin gıda tedarikçisi olacağına dair bazı yasa maddeleri kendine yer bulmuştur (Buck 1982: 244).

Digesta'da çiftlik hayvanları ile ilgili maddeler vardır. Digesta'nın 9. Bölümü tamamıyla dört ayaklı hayvanlardan kaynaklanan anlaşmazlıklarla ilgili çözüm önerilerinden oluşmaktadır: *Eğer birisi yasadışı olarak bir başkasına ait bir köle ya da sığır cinsinden dört ayaklı bir hayvanı öldürürse, sahibine (zarar verdiği malın) bir önceki yıl elde ettiği en yüksek değeri ödemeye mahkûm edilir* denilmiştir. Kanunun devam eden kısımlarında koyun, keçi, at, katır, eşek gibi sürü içerisinde bulunan hayvanların zarar görmesi durumunda aynı cinsten tazminat ödenmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte hukukçu Marcus Antistius Labeo⁴ domuzlarında bu hayvanlar içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak köpek, aslan ve panter, vahşi hayvan sınıfındadır. Filler ve develerin durumu ise karışıktır. Çünkü onlar çiftlik hayvanı olarak insanlara hizmet etseler de doğaları gereği vahşidirler. Kanunun ruhunda kullanım amacı burada ön plana çıkmış, kanun maddesine göre bunlar da çiftçilikle ilgili olduğu kanaati oluşmuştur (D. 9. 2. 1-2).

Geç İmparatorluk Döneminde tarım arazilerinin tek elde toplanması büyük bir sorundu. Kanunlar genelde büyük arazi sahipleriyle ilgili anlaşmazlıklarla ilgilidir. Böyle kanunların çokluğu aslında dönemin realitesini bize göstermesi bakımından önemlidir. Bütün bunlara rağmen *patronium* (patronaj)⁵ kanunlarla yasaklanmaya çalışılmıştır. Codex Iustinianus (=CJ) küçük çiftçilerin *patronium* altına girmesi aşağıdaki iki maddesinden de görüleceği üzere kesinlikle yasaklanmıştır:

1. İlahi Majestemizin bu emrinden sonra herhangi biri, dolandırmak veya kamu hizmetinden kaçmak için herhangi birinin himayesine girerse, bu amaç uğruna yaptığı

- 3 CTh 9.30.1. maddesine göre Calabria, Bruttium, Lucania, Samnium gibi şehirlerde insanların askerler, gaziler ve senatörler dışında at beslemeleri yasaktı. Takip eden 4 kanun hayvancılıkla ilgili yerel ve istisnai maddeleri ihtiva eder. Bu kanunlar sırasıyla, 30 Eylül 364, 5 Ekim 364, 21 Haziran 365, 16 Aralık 365, 1 Aralık 399 tarihlerinde çıkartılmıştır.
- 4 Marcus Antistius Labeo, İÖ 50-İS 18 tarihleri arasında yaşamış önemli bir hukukçudur. Roma Cumhuriyetinin son yıllarında dünyaya gelen Labeo, hayatının sonuna kadar cumhuriyetçi kalmıştır. "Procuilanuslar" adıyla anılan Hukuk okulunun kurucusudur. Pithana, Responsa, Epistulae isimli eserleriyle tanınır. Berger 1953: 536; Umur 1975:106.
- 5 Kanunlar önünde zayıf olanın güçlü tarafından himaye edilmesi anlamına gelir. Patronus-clients münasebeti, Hellen ve Roma dünyasının önemli meselelerinden biri olmuştur. Hami-yanaşma ilişkisi olarak değerlendirebileceğimiz bu durum, Roma'nın gücünün etkisiyle Romalı soylular vasıtasıyla değişik eyaletlerde bulunan kentler arasında yaygınlaşmıştır. Karahan, 2020: 541 Bununla birlikte küçük sürü sahipleri ve çiftçiler ticari çıkarlarını korumak adına bir koruyucu gücün varlığına ihtiyaç duydular. Nicols 2014: 282.

bağış, satış, kira veya başka bir sözleşmenin geçerliliği yoktur. Bu tür belgeleri onaylamaya cesaret eden noterler, bilerek bu tür belgeleri imzalamaya cesaret ettikleri sürece mülklerinin yasaklanmasıyla cezalandırılacaktır. Çiftçiler veya himayeye girenlerin malları, kamu hazinesine aktarılacaktır. Ancak mükellefleri kamu yararına aykırı olarak kendi korumalarına aldıkları tespit edilenler, asil dereceden iseler 100 pound (45 kilo 300 gr.) altın ve kınama cezasına çarptırılacaklar. Oysa daha mütevazı bir servete sahip olanlar servetlerini kaybetmekle cezalandırılacaklar. Ayrıca bu türden alçakça eylemleri için aracılık eden ve kötü niyetle kendi hizmetlerini sunanlar da aynı ceza ile cezalandırılacaktır.

2. Hiç kimse çiftçilere gelir veya başka bir kazanç vaadinde bulunarak hamilik sözü vermeyecektir. Eğer birisi bu kuralları ihlal ederse, hem yukarıda belirtilen cezalara maruz kalacak, hem de daha büyük bir felaketle sınanacaktır. Buna ek olarak köleler, köylüler cezalandırıldıktan sonra sahiplerine iade edilecektir. Ama eğer serbest kalırlarsa, 20 pound altın para cezasına çarptırılırlar ve bir köyde idari sorumluluğu olan on kişi tarafından dövülürler. Bütün bunlara rağmen bu faaliyete devam ederlerse sürekli olarak sürgün edilirler (CJ 11. 54. 1-2).

Codex Theodosianus'ta da patronicumla ilgili benzer yasakların olduğu aşağıdaki beş maddesinden de görüleceği üzere bilinmektedir:

1. Mısır'ın dört bir yanında bulunan çok sayıda koloninin, çeşitli yüksek mertebedeki kişileri ve hatta dukleri kendi patronajlarına aldıklarını bildirdiniz. Bu nedenle, herhangi bir kimsenin kendisine öyle büyük bir kanunsuzluğu varsaydığı ortaya çıkarsa, kişileri koruma ve boyunduruğu altına alma vaatleri durdurulmalıdır. Bunu yapan kişinin himayesindeki diğer köylüler tarafından kendi kaynaklarına ne kadar mal teslim edildiği ispatlanacak ve her şekilde vergi ödemesi ödemeye mecbur hale getirilecektir. Ayrıca, herhangi bir kişinin koruması altına böyle bir koloniyi almış gibi görünmesi durumunda, bu korumadan yoksun bırakılacağını da temin etmelisiniz.

2. Çiftçiler, eğer ki korumaya başvurmadan kaçınmaz ve cüretkâr yalanlarla kendileri için böyle bir yardım talep ederlerse, cezaya tabi tutulacaklardır. Dahası, herhangi bir kişi kendi (arazisiyle ilgili) yetkilerini verirse, bu şekilde aldığı tespit edilen kişi (ceza olarak) beş ve yirmi pound altın ödemelidir. Ayrıca alışık oldukları gibi ürünün tamamını değil, ancak yarısını alabileceklerdir.

3. Size ya da herhangi birine bağlı olan kişinin, kendi köylerini sizin korumanız altına aldığı tespit edilirse, belirlenen cezalara tabi olacaktır. Ayrıca, arazi sahipleri, iradeleri dışında dahi, emperyal kanunlara uymaya usulüne uygun olarak zorlanacak ve zorunlu kamu hizmetlerini yerine getirmeleri sağlanacaktır. Ancak, herhangi bir köyün, hamisinin veya kendi sayılarının çokluğuna güvenerek zorunlu kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine karşı çıktığı anlaşılırsa, mantık çerçevesinde adaletin kendisi tarafından dikte edilen makul cezaya tabi tutulması gerekmektedir.

4. Herhangi bir kişi, herhangi bir çiftçiyi, ya da herhangi bir yüksek rütbeli askeri ya da eski bir valiyi, papazı veya valiyi koruması altına alırsa, daha sonra bu türden bir hukuksuzluktan vazgeçmediği takdirde, her çiftliğe sağlanan koruma için bir pound altın cezasına çarptırılması gerektiğini bilecektir. Bu nedenle, tüm insanlar bilir ki, bahsi geçen ceza sadece bu türden köylülerin korunmasını üstlenen kişilere verilmez. Aynı zamanda vergi yükümlülüklerinden kaçmak amacıyla herhangi bir kişiye sığınmaya çalışan da onu patronajı altına alan da cezalandırılır. Bu yüzden belirlenen cezanın iki katı oranında ödeme yapmak zorunda kalırlar.

5. Efendileriniz patronajı yasaklamak amacıyla diğer imparatorların adına resmen ilan edilmiş kanunları bilmelidirler. Biz ağır bir ceza ekledik. Herhangi bir kişi kendi mülklerine sahip olan çiftçilere veya köylülere hamilik sağlaması durumunda, kendi mülkleri elinden alınacak ve zarara uğrayacaklardır. Ayrıca çiftçiler de aradıkları korumaya sığınmak için kaçarlarsa kendi topraklarını da kaybetmiş sayılacaklardır.

6. Valerius, Theodorus ve Tharsacius'un soruşturmaları sona erdirilecek ve Praefectus Augustalis mahkemesinde sadece Caesarius ve Atticus'un consullükleri zamanından itibaren koruma başlığı altında arazi sahibi olmaya başlayan kişiler hakkında dava açılacak. Ancak, tüm bu kişilerin zorunlu kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine tabi olmasına, böylece hami (koruyucu) adının tamamen kaldırılmasına karar veriyoruz. Ancak eski vergi listelerine uygun olarak, zorunlu kamu hizmetlerinden ve vergilendirmeye tabi olduğu kabul edilen kolonilerin sağladığı bilinen devlet kölelerinin ödemelerinden kendine düşen vergiyi üstlenirlerse, halen kendi statülerinde tesis edilmiş olan arsalar, eski arazi sahiplerinin kontrolünde kalabilir.⁶

Digesta'da çiftçi yasalarıyla ilgili Roma Hukukunun kayda geçen hükümlerinde ilginç detaylar vardır. Bunlardan birisi komşunun üzüm asmasının kendi çitinden içeriye taşmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte tarımsal öneme haiz ağaçların izinsiz kullanımıyla ilgili çok sayıda hükmün Codex Iustinianus ve Digesta'da bulunması da dikkat çekicidir.⁷ Yine Digesta'da yulaf, bir kişinin tarlasından bir başka kişinin tarlasına yayılması durumunda dava konusu olabilecek, delice otu gibi zehirli bir musibettir. Devam eden maddede mayalanmış bir şarabın komşusu tarafından bozulması da ceza gerektiren bir durum olarak belirtilmiştir.⁸

6 CTh 11. 24. 1-6. Kanunlar sırasıyla 6 Şubat 360, 12 Kasım 370, 30 Eylül 395, 10 Mart 399, 25 Mayıs 399, 3 Aralık 415 tarihlerinde çıkartılmıştır. 6. maddenin ekler kısmında uzun sayılabilecek vergi müfettişlerinin, çiftçilerin usulsüz patronaj altına girmeleri karşısında uyacakları kurallar sıralanmıştır.

7 Bu yasalardan bazıları şunlardır: Komşusuyla kavga eden birisi onun ağaçlarını keserse suçlu kabul edilir. D 19. 2. 25. 4; Kiralanan arazideki ağaç köklerini kesmek yasaktır. D. 47. 7. 5; Komşunuz Aganhangelus'un bahçesinde bulunan ve büyüyen ağaç köklerinin evinizin temellerine zarar verdiğini ettiğini iddia ediyorsun. Vali, "bir ağaç başka bir evin üzerinde asılı kalırsa" ve "bir ağaç başka bir alanın üzerinde asılı kalırsa" adlı yasaların durumuna göre bu konuyu adil bir şekilde çözecektir." Mevcut kanunlar, komşunun bir ağacının istemeden dahi olsa zarar görmemesi gerektiğini gösteriyor. CJ 8.1.1. (26 Mart 224).

8 Yulaf ve şarap için D 9.2.27.14-15.

Kanunlar, Roma İmparatorluğu'nda tarıma ait vergilerin aynı olarak, tütsülenmiş domuz eti, sosis ve canlı domuz sürüsü olarak da ödenebildiğini göstermektedir. Bu vergiler Theodosianus Kanunları'nda belirtilen prosedürlere göre orada tartılıp tahsil edilirdi.⁹ Domuz tahsilat loncaları canlı domuzları Roma'ya götürür, konserve etler ise o yöredeki ambarlarda depolanır veya toplu ulaşımın başka bir yere nakledilirdi. Batı Roma İmparatorluğunun gittikçe zayıfladığı dönemde, Lucania'dan Roma'ya götürülen domuzların önemi daha da artmıştır. 452 yılına ait bir kararname domuz tahsilat loncalarına Lucania'da ve diğer güney İtalya vilayetlerinde vergi tahsil etme önceliği vermiştir.¹⁰ Kanatlı hayvan yetiştiriciliği ile ilgili de *Digesta*'da kayıtlar mevcuttur. Buna göre yabancı kuşları ağla yakalamak yasal bir çiftlik faaliyeti olarak tanınmaktaydı.¹¹

Geç Antik Çağ'ın Son Çiftçi Kanunu

İmparator 3. Leo dönemine tarihlenen yasalar manzumesi olan *Ecloga*'da çiftçi yasalarının sıralı listesi vardır. Bilindiği gibi 3. Leo *Ecloga*'da, *Corpus Iuris Civilis*'in karışık metinleri yerine daha pratik bir uygulama alanı olan hukuk kanunlarını kısaltarak bir araya getirmiştir. İlk Grekçe yasa kitabı olarak bilinen bu esere bazı tarihçiler ilk Hıristiyan yasa kitabı olarak da değerlendirmişlerdir (Freshfield 1926: 11-12). Ekler kısmında Denizcilik Kanunları, Çiftçi Kanunları, Musa Hukuku ve İmparatoriçe İrene'nin Yasa Ekleri¹² mevcuttur. Bu yasanın menşei Güney İtalya, Anadolu, Balkanlar, İstanbul'dur (Humphreys, 2015: 196). *Ecloga*'daki çiftçi yasalarının büyük çoğunluğu, Roma hukuk geleneğine uygun bir şekilde somut senaryolar ve bu senaryolara uygun görülen cezaları öneriyordu. Yasa maddeleri Theodosianus ve Iustinianus'un hazırlattığı hukuk metinlerine benzer mantık içerisinde oluşturulmuştu. Bu gerçeklik çiftçi yasalarının başlığında, Iustinianus'un kitaplarından alıntılardan meydana getirildiği yazılarak beyan edilmiştir. Çiftçi Yasası'nın tüm bölümleri, tarlaların kiralınması, tarım aletlerinin çalınması, değirmenlerin inşası, hayvanların serbest dolaşmasından kaynaklanan ziyanlarla ilgiliydi. Çiftçi Kanunu, başıboş hayvanlar ya da dikkatsiz insanlar yüzünden meydana gelen kaza sonucu oluşan hasarların nasıl karşılanacağına dair çözüm önerisi sunuyordu. Bize şimdi gereksiz detay gibi gelebilecek bu uygulamalar aslında Roma hukukunun çözüm konusunda pratikliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Tarım toplumlarında her zaman ortaya çıkan bu tip hukuki boyutu bulunan hadiseler karşısında bu kanunlar çiftçi yasasına bir dereceye kadar evrensellik kazandırıyor (Humphreys 2017: 28; Ashburner 1912: 87).

Çiftçi yasasının uygulandığı coğrafya, kamu arazisi ile serpiştirilmiş özel mülkiyetin hâkim olduğu Roma dünyasıdır. Bu yasanın süjeleri toprak sahipleri, kiracılar, köleler ve çobanlardır. Objeleri ise tarlalar, bahçeler, üzüm bağları, çiftlik hayvanları, otlaklar

9 Codex Theodosianus'un 11. bölümü çiftçilerden alınan aynı vergilerle, 14. bölümün 4. maddesi domuz, sığır, şarap toplayıcıları ve loncaları ile ilgilidir. CTh 11.1.9 (6 Mart 365); CTh 11.1.21 (23 Aralık 385); CTh 14.4.4 (8 Ekim 367); CJ 10.16.8. (23 Aralık 385).

10 Nval (Novel Of Valentinian) 36.2. 29 Haziran 452 yılına tarihlenen mezkûr yasa maddesinde sığır ve keçi toplayıcılarının ve vergiyi domuz olarak vereceklerin bedelleri rakamlarla belirtilmiştir. 36. Maddenin tamamı çiftlik hayvanı olarak görülen domuz, sığır ve keçi toplayıcıları ile ilgilidir.

11 Kuşlar, kazlar, sülünler ve tavuklar için D 32.66; ağla kuş yakalama, D 33.7.12. 13.

12 İmparatoriçe İrene'nin yasa ekleri için Koçak 2020: 735-748.

ve ağaçlardır. Kısacası, çiftçi hukukunun dünyası karmaşık, sosyal tabakalı ve devletin büyük olduğu bir dünyadır (Humphreys 2015: 205-207).

İmparator 3. Leo Roma hukukunun yeniden formüle ederek oluşturduğu yeni kanun metinlerini, imparatorluğun kontrolünü merkezden köklerine kadar yeniden inşa etmenin bir yolu olarak görmüştür. Ayrıca, çiftçi yasasının dili, Eski ve Yeni Ahit'ten alınan imgeler ve ifadelerle doludur. Bu durum, 3. Leo ve ardıllarının dünyasında Eski Ahit düşüncesinin ve dilinin yaygınlığının bir işaretidir (Humphreys 2017: 29).

Çiftçi Yasasının Bölümleri

Yasa 85 maddeden oluşmaktadır ve oldukça anlaşılır bir dille yazılmıştır.¹³ Maddeler klasik Roma Hukuku yasaları gibi karışık değil, sıralı ve sistemlidir. Bu haliyle dönemin yargıçlarının işlerini kolaylaştırdığı düşünülebilir.

1.ve 22. maddeler arası tarlaların ekilmesi ve çiftçiler arası ilişkiler üzerinedir:

İlk madde komşu çiftçiler arasında sınır ihlallerinden bahsetmektedir. Burada çiftçilerin tarlayı sürerken ve ekim yaparken sınır ihlali yapmamaları, eğer bu yapılırsa fazladan sürülen yerden kaldırılacak üründen hiçbir pay alamayacağı net ifadelerle açıklanmıştır. İkinci ve sekizinci maddeler arası çiftçilerin tarlalarını takas etmelerini ve sınır anlaşmazlıklarını hukuki zeminde ele almıştır. Buna göre sahibinden izin almadan tarla sürmek yasaktır. Tarlaların takas işlemleri iki veya üç şahit huzurunda yapılmalıdır. İki kişi bir tarlayla ilgili anlaşmazlık yaşarsa, hakemlik yapan hâkimler bölge hakkında bir araştırma yaparlar. Eski bir sınır taşı varsa tarlanın sınırları ve kime ait olduğu bu yolla tespit edilir. Dokuzuncu ve on altıncı maddeler arası ortak ekilmiş ve kiralık tarlalarla ilgilidir. İlgili maddelere göre birisi ekip biçmek için bir maddi bedel ödemedense toprak kiralayacaksa sadece tarlayı sürer ve mahsul paylaşılır. Şayet ekin biçmek için anlaşmaya bir madde konulmuşsa kiralayan anlaşmaya uymakla mükelleftir. Bir çiftçi yarım hisseli bir toprağı ekip biçmek için alırsa ve gereken mevsimde sürmezse ama tohumları yüzeye serperse hiçbir mahsul alamaz çünkü hile yapmıştır ve toprağın sahibini kandırmıştır (Ashburner 1912: 87-88; Humphreys 2017: 129-131). On üç ve on dördüncü maddeler tarlaya ortak olan çiftçiye yaptırımlar içermektedir. Kiraladığı üzüm bağında, asmalara gerekli bakımı yapmayan bir çiftçi elde edilecek üründen hisse alamaz. Bununla birlikte aynı durumdaki bir çiftçi kiraladığı araziye ekmeyip, çalışmaz ve yurt dışına giderse ceza olarak ürün miktarının iki katını ödemekle mükelleftir. Ortaklık işlerinde zaruretin bulunduğu hallerde ortaklığı yürütemeyecek çiftçinin bu durumu tarla sahibine bildirmesi elzemdir. On yedinci ve yirincinci maddeler ağaç yetiştiriciliğiyle alakalıdır. Mezkûr maddeye göre başkasının ağacını izin almadan kesen, budayan kimse bu işleri sahibinin bilgisi olmadan yaptığı için hiçbir hak iddia edemezdi.¹⁴ On sekiz ve on dokuzuncu maddeler çiftçilerin vergi mükellefiyeti ile ilgilidir. Buna göre bir çiftçi kendi toprağında ücretsiz şekilde çalışmaktan kaçarsa, kamu maliyesi tarafından boş kalan tarlalarda talepleri

¹³ Metnin tıpkıbasımı için Ashburner, 1910: 85-108.

¹⁴ Ashburner, 1912: 87-88 (13 ve 14. maddeler), 89 (17 ve 20. maddeler).

olanlar çalıştırılır ve çiftçi dönüce bunun için onlara ceza ödemez hükmü bulunmaktadır (Ashburner 1912: 89; Humphreys 2017: 131). Yirmi birinci maddeye göre başkasının izinsiz ev yapan ya da asma diken kişiler hakkındadır. Böyle bir durumda mal sahibi isterse yapılan evi yıkmayabilir, dikilen ürünü sökmeyebilirdi. Böyle bir durumda eşit şekilde mal paylaşılırdı. Fakat mal sahibi paylaşımına yanaşmazsa o zaman bağı sökmeye ve evi yıkmaya hakkı olurdu. Yirmi ikinci madde tarım aletlerinin çalınması durumunda uygulanacak cezayı açıklamaktadır. Bir kişi bel, tırmık, balta, budama bıçağı, orak gibi tarım aletlerini çalarsa 12 follis günlük kira ödemek durumunda kalırdı (Ashburner 1912: 89; Humphreys 2017: 132).

23. ve 55. maddeler arası genel olarak çiftlik hayvanları ile alakalı yasalardır.:

Yirmi üç ve yirmi dokuzuncu maddeler arası çobanın otlattığı hayvanın zarar görmesi durumunda uygulanacak yaptırımlarla ilgilidir. Bir çobanın otlatmak için aldığı öküzü bir kurt kaparsa, çoban malın sahibine hayvandan kalan parçaları gösterirse suçsuz kabul edilirdi. Otlatmak için alınan öküzü çoban elindeki bir aletle yaralar veya öldürürse çoban zararı karşılamak zorundadır. Fakat çoban bunu (fırlattığı) bir taşla yaparsa kasıt olmadığı için cezalandırılmazdı (Ashburner 1912: 90; Humphreys 2017: 133). İlgili maddelerde ispat aracı olarak yeminin kullanıldığını görüyoruz. Bir çoban bir çiftçiden bir öküz alırsa ve öküz kaybolursa bilerek yapmadığına ve öküzün kaybolmasıyla ilgisi olmadığına Tanrı adına yemin ederse sorumlu tutulmazdı. Fakat sonra iki veya üç güvenilir şahit tarafından yalan yere yemin ettiği ispatlanırsa dili kesildikten sonra öküzün sahibine tazminat öderdi. Bir çoban sabah bir çiftçiden bir öküz alırsa ve kaçarsa ve öküz sürüden ayrılırsa, dolaşırsa, tarlalara ve bağlara girerse ve zarar verirse çoban ücretinden yoksun olmaz fakat zararı karşılar. Birisi bir öküzün veya koyunun zilini keserse hırsız olarak kırbaçlanır ve hayvan kaybolursa o adam zararı karşılardı. Bununla birlikte hayvanların izinsiz alınması ile ilgili yasalardaki uygulamalar oldukça ağırdı. Birisi sahibinin izni olmadan eşeği, öküzü veya benzer bir hayvanı alırsa, kirası için değerinin iki katını ödemek zorundaydı. İzin alındığı durumlarda ödünç alınan hayvan ölürse, mahkeme araştırır ve araştırmaya göre hayvan iş yapılıırken öldüyse kişi sorumlu olmazdı (Ashburner 1912: 90-91).

Çiftçi yasalarının otuz beş, kırk bir ve kırk ikinci maddeleri hırsızlıkla ilgili düzenlemeleri içermektedir. Başkasının samanını veya öküzünü çalmak bazı angaryaların yanında, çalınan malın iki katını ödemekle cezalandırılırdı. Sürüden bir öküz çalmaya çalışırken, bütün sürüyü kaçırıtın ve vahşi hayvanlarca sürünün telef olmasına neden olan kimsenin gözleri kör edilirdi (Ashburner, 1912: 91).

Kanunlarda kölelerin benzer suçlarda daha ağır cezalar aldığı tespit edilmiştir. Kırk beş, kırk altı ve kırk yedinci maddeler kölelerden kaynaklanan zararlara verilecek cezalarla ilgilidir. Bir köle bir ormanlıkta bir öküz, domuz veya koçu keserse sahibi tıpkı suçu kendisi işlemiş gibi için tazminat öderdi. Bir köle gece hırsızlık yaparken hayvanları sürerse ve hayvanlar vahşi hayvanlar tarafından yenirse veya kaybolurlarsa bir katil gibi asılır. Birinin kölesi sürekli gece hayvan çalıyorsa, köle asılır ve kölenin sahibi köleden

sorumlu olduğu için kaybı telafi eder (Ashburner 1912: 91; Humphreys 2017: 134-135).

Çiftçi Yasasında köpek ve domuzlarla ilgili kanun maddeleri de bulunmaktadır. Elli iki, elli dört ve elli beşinci maddeler bu hayvanlarla ilgilidir. Hasat zamanı kurulan kapanlara yakalanıp ölen, köpek veya domuz için tarla sahibi cezalandırılmaz. Birisi başkasının domuzunu veya köpeğini hapseder ve zarar verirse o kişiye hayvanların fiyatının iki katını ödemek zorundadır. Bir kimse sürüsünün korumaya çalışan bir çoban köpeğini öldürürse, köpeğin ölümünden sonra sürüye vahşi bir hayvan saldırırsa köpeğin değeriyle beraber tüm sürüdeki kayıpları da ödemek mecburiyetindedir. Çiftçi yasasındaki hayvanlarla ilgili bu maddeler, çiftlik hayvanlarının bu bakımdan eşya hukukuna tabi olduğunun bir göstergesidir (Ashburner 1912: 92; Humphreys 2017: 135).

56 ve 66. maddeler arası tarım aleti hırsızlıkları, tarım ürünlerine verilen zarar ve çiftliklerin kundaklanması ile ilgilidir.:

Örneğin birisi kendi ağaçlığında ateş yakarsa ve yangın büyürse, evlere, meyve bahçelerine hasar verirse, bunu güçlü bir rüzgârda yapmadıysa suçlanmazdı (Ashburner 1912: 92). Yasa koyucunun burada eylemin kendi arazisinde yapılması ve dış etkenlerin de hesaba katılmasına rağmen yine de cürmün gerçekleştiği senaryosundan yola çıkmıştır. Eğer bu iki durum aynı anda olmuşsa ateşi yakan arazi sahibi ceza almazdı. Bununla birlikte başkasının arazinin yamacında ateş yakan ve o araziden ağaç kesen bedelin iki katını ödemekle cezalandırılırdı.

Bağın çitini yakan birisi dövülür, eli damgalanır ve zararın iki katı para cezası kesilir. Başkasının meyveli koruklarını kesen veya alan birisinin eli kesilir ve ona pazar cezası uygulanırdı. Başkasının ekin alanına ekim zamanı girenler ve tahıl veya bakliyat demetini ya da başını çalanlar gömlekleri çıkartılıp kırbaçlanırdı. Başkasının üzüm bağına, incirliğine yemek için girenler zarar görmez. Fakat çalmak için gelirlerse ve (kırbaçlanmak için) gömlekleri çıkarılırdı. Düşmanından harman yerinde veya tohum yığnında ateş yakarak öç almaya çalışan kişi canlı canlı yakılır. Saman veya hububat kabuğu depo binasında ateş yakanların, başkasının evini gayri resmi yıkan veya başkasının çitini kullanılmaz hale getirenler, çit veya bina topraklarındaysa elleri kesilirdi. Bu yasalardan kırbaç ve adam yakma cezaları ilk dönem Roma Hukukundan itibaren uygulanan yasaklardır. Bu yasalar arasına el kesme cezasının ilk defa Ecloga ile Roma Hukukuna girdiği söylenebilir (Freshfield 1926: 11-12).

67 ve 85. maddelerin arası yukarıda saydığımız maddelerin tekrarı niteliğindedir. Üzüm bağları, köleler, hırsızlık, çoban köpeği ile ilgili yasalar diğer yasaların tekrarı gibidir. Örneğin elli dört ve elli beşinci maddelerde bulunan çoban köpeğiyle ilgili hususlar, yetmiş beşinci maddede neredeyse aynen tekrar edilmiştir. Bu bölümle alakalı özgün maddeler değirmenlerle ilgili olan yasalarlardır. Seksen bir ve seksen üçüncü maddeler arasını kapsayan bu yasalara göre bir kişi kamu arazisine ait bir yere değirmen inşa ederse, köylüler tarafından şikâyet edildiği takdirde, değirmenin bedeli ödendikten sonra, değirmene el konurdu. Bununla birlikte kendi arazisine değirmen yapan birisi,

tarlaları ve bağların sulanmasına engel olmadığı müddetçe faaliyetine devam edebilirdi (Ashburner 1912: 93-95).

Sonuç

Hukuk en geniş anlamıyla şahısların, devletlerin ve toplumların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar manzumesidir. İnsanların birlikte yaşamaya başladığı en eski devirlerden itibaren hukuk kuralları oluşmaya başlamıştır. Bu birliktelik ve etkileşim çiftçiliğin yaygınlaşmasıyla kuşkusuz daha da artmıştır. Roma'nın ilk devir yapılanması tarımsal ev halkları şeklinde olmuştur. Devam eden süreçte çiftçi yasaları bu toplumda da görülmeye başlamıştır.

Roma Hukuku dünya hukuk tarihine nizam vermiş, bugün bile önemini yitirmemiş önemli hukuk ekollerinden bir tanesidir. Onun için çiftçi yasaları Roma Hukuk Külliyyatında önemli bir yer tutar. Theodosianus ve Iustinianus'un hazırlattığı hukukla ilgili eserlerde çiftçi yasalarıyla ilgili teferruat sayılabilecek ayrıntılar vardır. Codex Theodosianus, Codex Iustinianus ve Digesta'da çiftçilerle ilgili çok sayıda kanunun bulunması Roma'nın ticaretin yanında bir çiftçi toplumu olduğunun kanıtı niteliğindedir. Bununla birlikte Geç Antik Çağ'ın son hukuk derlemesi olan Ecloga'nın ekler kısmında müstakil bir çiftçi kanunun bulunması çiftçiler arası anlaşmazlıkların yargıçlar tarafından daha çabuk halledilmesine vesile olduğu düşünülebilir.

Kaynakça

ASHBURNER, W. (1910). “The Farmer’s Law I”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 30: 85-108

ASHBURNER, W. (1912). “The Farmer’s Law II (Continued)”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 32: 68-95.

AYDIN, N. (2017). *Hammurabi Yasaları*, İstanbul: Alfa Yayınları.

BAILEY, C. (2019). *Antik Roma’nın Dini* (çev. Peren Gülmez), İstanbul: Kanon Yayınları.

BERGER A. (1953). “Libeo Marcus Antistius”. Şurada: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: 536.

BERK, F. M. (2018). “Ticari Hayata Katkı Bağlamında Yol-Medeniyet İlişkisi: Eski Çağ Anadolu Tarihinden Örnekler”. Şurada: *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, (Ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen), İstanbul: 69-99.

BREASTED, J. H. (1916). *Ancient Times A History Of The Early World*, Ginn and Company, Boston.

BUCK, R.J. (1982). “Roman Law and Agriculture The Evidence From San Giovanni”, *Echos Du Monde Classique Classical Views*, 25/3: 243-258.

CHILDE, G. V. (1944). “Archaeological Ages as Technological Stages”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 74, No. 1/2: 7-24.

FIGURELLA, I. (1992). *Hitit Yasaları*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara: İtalyan Kültür Heyeti Yayınları.

FRESHFIELD E. H. (1926). *A Manuel of Roman Law the Ecloga Published by the Emperors Leo III and Constantine V of Isauria at Constantinople A. D. 726*, Cambridge: Cambridge University Press.

GALANTI, A. (1931). *Hitit Kanunları*, İstanbul: Bankalar Matbaası.

HUMPHREYS, M. (2015). *Law, Power, and Imperial Ideology in the Iconoclast Era*, C. 680-850, Oxford: Oxford University Press.

HUMPHREYS, M. (2017). *The Law of the Isaurian Era*, Liverpool: Liverpool University Press.

JOHNS, C. H. W. (2018). *The Oldest Code of Laws in the World*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

KARAHAN, Ü. O. (2020). “Hellen ve Roma Dünyasında Patronus-Clients İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 44: 527-546.

KARAUĞUZ, G. (2018). *Hitit Yasaları*, Konya: Çizgi Kitabevi.

KAYA, M. A. (2017). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, İstanbul: Bilge Yayınları.

KILIÇ, Y., 2014. (2014). *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya: Çizgi Kitabevi.

KIŞIŞ ÖZ, E. (2020). *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KOÇAK, T. (2020). "İmparatoriçe İrene'nin Yasa Eklerine Göre Roma Hukukunda Kitab-ı Mukaddes İzleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24: 735-748.

NICOLS, J. (2014). *Civic Patronage in the Roman Empire*, Leiden-Boston: Brill.

The Digest of Justinian I-II-III-IV (1985). (Latince'den İngilizce'ye Çeviren: Alan Watson), Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.

The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions (1952). (Latince'den İngilizce'ye Çeviren: Clyde Pharr vd.), Princeton: Princeton University Press.

The Codex of Justinian (2016). (Latince'den İngilizce'ye Çeviren: Justice Fred H. Blume vd.), Cambridge: Cambridge University Press.

UMUR, Z. (1975). *Roma Hukuku Lügatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.